

Радько О.В., аспірант кафедри загальної психології НУЦЗУ

ОСНОВОПОЛОЖНІ ЧИННИКИ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті проведений аналіз чинників сприяючих мобілізації резервів фахівців, професійна діяльність яких протікає в екстремальних умовах. Нами були розглянуті такі поняття як екстремальні чинники діяльності та їх структура, а так само діяльність по запобіганню їх негативній дії. Проаналізовані головні складові компоненти особи фахівців небезпечних професій, які є вирішальними в екстремальній ситуації такі як: психологічна готовність через установки і адаптацію до професійної діяльності; і підвищена толерантність до психологічного стресу через емоційну стійкість.

Ключові слова: екстремальні чинники діяльності, психологічна готовність, установки, адаптація, дезадаптація, переадаптація, реадаптація, толерантність до психологічного стресу, емоційна стійкість.

В статті проведено аналіз факторів способствующих мобилизации резервов специалистов, профессиональная деятельность которых проходит в экстремальных условиях. Нами были рассмотрены такие понятия как экстремальные факторы деятельности и их структура, а так же деятельность по предупреждению их негативного воздействия. Проанализированы главные составляющие компоненты личности специалистов опасных профессий, которые являются решающими в экстремальной ситуации такие как: психологическая готовность через установки и адаптацию к профессиональной деятельности; и повышенная толерантность к психологическому стрессу через эмоциональную устойчивость.

Ключевые слова: экстремальные факторы деятельности, психологическая готовность, установки, адаптация, дезадаптация, переадаптация, реадаптация, толерантность к психологическому стрессу, эмоциональная устойчивость

Постановка проблеми. В екстремальних умовах проходить діяльність працівників багатьох професій: льотчиків, космонавтів, пожежних, військовослужбовців під час виконання бойових завдань. Ці професії з самого початку припускають роботу в екстремальних умовах. Проте в таких умовах працюють і представники багатьох інших професій. У зв'язку з ускладненням сучасного виробництва, викликаного науково-технічною революцією, число таких професій і людей, зайнятих у них, неухильно зростає.

Тому питання вивчення екстремальних чинників діяльності та їх нейтралізації, психологічної адаптації спеціалістів є однією з центральних завдань вивчення психології діяльності в екстремальних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку прикладної психології приділяється значна увага до психологічного вивчення нових видів діяльності. Дослідники, Александровський Ю.А., Паронянц Т.П., Садковий В.П., Чміль М.О., які займалися

встановленням результатів дії стресогенних чинників одночасно відмічають їх шкідливий вплив на психіку фахівців розвиток у них психогенних розладів, накопичення негативних змін у психіці.

У вітчизняній психологічній науці, проблема психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах розглядалася в працях Дружиніна В.М., Столяренко А.М., Тимченко О.В., Смирнова Б.А., Долгополова Є.В., Соґалаєва В.В, і багатьох інших вчених.

Мета статті. Метою роботи є аналіз екстремальних чинників робочого середовища та захисних заходів нейтралізації цих чинників. На основі цього виділити основні характеристики спеціалістів, які максимально ефективно будуть виконувати діяльність в таких екстремальних умовах. Розглянути основні складові психологічної готовності.

Виклад основного матеріалу. Хотілося б почати з уточнення, що ж розуміється під екстремальними чинниками робочого середовища? Смирнов Б.А. і Долгополова О.В. під екстремальними чинниками робочого середовища розуміють досить жорсткі умови середовища, неадекватні вродженим та набутими властивостями організму. Ці екстремальні фактори можна розділити на психологічні та фізіологічні, фактори внутрішніх і зовнішніх умов діяльності. Лебедев В.І., у свою чергу, виділив також групу некоррегуємих чинників зовнішніх умов діяльності [4; 6].

До психологічних факторів внутрішніх умов діяльності належать:

1. Екстремально-психологічні чинники, це: порушення громадського порядку; людські втрати, загальна дезорганізація життя; різка активація кримінального елемента; свідомість відповідальності за свої рішення; колективізм і солідарність; приклад старших начальників; підкуп.

2. Екстремальні професійно-психологічні чинники - новизна і незвичність; раптовість; стрімкість; дефіцит часу; високі тривалі навантаження; невизначеність [6].

Другу групу чинників становлять екстремальні фактори зовнішніх умов діяльності:

- Показники мікроклімату (температура, вологість, опади, вітер, радіація та інші);

- Шуми і вібрації (їх параметри і види);

- Вплив хімічних речовин (викиди хімічних речовин у навколишнє середовище; хімічні речовини, використовувані в побуті і т.д.) [5].

Дія цих факторів викликає фізіологічний стрес. Поняття фізіологічного стресу тісно пов'язано з поняттям фізіологічного еквівалента діяльності, під яким розуміється стан динамічної активності функцій організму, що забезпечують конкретну діяльність. Фізіологічний еквівалент формується в процесі освоєння професійної діяльності та її окремих етапів. У своїй основі він має виборчу активацію різних фізіологічних і біохімічних процесів, організацію та реорганізацію їх у певну систему.

Що ж стосується захисних заходів від зовнішніх умов діяльності, то ряд авторів (Лебедев В.І., Смирнов Б.А., Долгополова Є.В. та інші)

пропонують два види захисних заходів від зовнішніх умов діяльності:

1. Активний захист - виявлення джерела несприятливого чинника та вплив на нього;

2. Пасивний захист - це застосування екобіозахисної техніки, при використанні якої, джерело несприятливої дії залишається, але здійснюються заходи, спрямовані на попередження цих впливів на людину [4; 6].

Цікавим, з точки зору нашої роботи, є виділення некоррегуємих чинників зовнішніх умов діяльності (Лебедев В.І.), до яких відносяться десинхроноз, фактор ризику і змінена афферентація.

Десинхроноз представляє собою неблагополуччя організму внаслідок порушення його добових ритмів.

Фактор ризику - це психогенний фактор змінених (незвичних) умов існування, що характеризуються наявністю загрози для життя.

Некоррегуєми чинники не можуть бути змінені в процесі діяльності, але їх обов'язково слід враховувати при організації цієї діяльності [4].

Повертаючись до діяльності людини в екстремальних умовах, яка визначається цілою низкою факторів, хочемо підсумувати: що мобілізувати свої найкращі якості, виконати поставлені завдання в задані терміни і з мінімальними витратами психічних і фізичних зусиль можуть лише ті люди, які характеризуються високим рівнем психологічної готовності до дій в екстремальних умовах і підвищеною толерантністю до психологічного стресу. Саме ці особистісні характеристики є, в кінцевому підсумку, критеріями оцінки діяльності людини в надзвичайній ситуації.

Розглянемо більш детально, що ж розуміється під психологічною готовністю і толерантністю до психологічного стресу.

Дружинін В.Н., Столяренко А.М., Тимченко А.В. визначають психологічну готовність як одну зі складових загальної готовності до дії, яка визначається психологічними чинниками. Психологічна готовність людини складається з його особистісних особливостей, рівня підготовленості, повноти інформації, наявності часу і засобів для ліквідації непередбаченої ситуації, наявності інформації про ефективність прийнятих рішень.

До структури професійної готовності вони відносять:

1) володіння професійними навичками, знаннями та вміннями, забезпечення їх якісного функціонування при високій психологічній напруженості в умовах надзвичайних ситуацій; 2) професійний розвиток важливих для дій в особливих умовах психологічних якостей; 3) сформованість умінь і навичок використання психологічних прийомів при вирішенні психологічно складних завдань професійної діяльності [7; 8].

Смирнов Б.А. і Долгополова О.В. вважають, що психологічними передумовами настання готовності до виконання конкретної діяльності

є її розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання добитися успіху, визначення послідовності і способів виконання діяльності. Структуру психологічної готовності вони визначають, як складну динамічну структуру, яка є вираженням сукупності інтелектуальних, мотиваційних і волевових якостей особистості в їх співвідношенні із зовнішніми умовами і майбутніми завданнями [6].

У результаті людина налаштовується на певну поведінку, на вчинення дій, необхідних для досягнення мети, яка стоїть перед нею. Це явище отримало назву у психології - установки.

Психологія установки найбільш розроблена грузинським психологом Узнадзе Д.М., який вважав що установка, будучи основним чинником поведінки, виникає при «зустрічі» наявної у суб'єкта потреби з одного боку, і об'єктивною ситуацією її задоволення, з іншого. При цьому, як зазначає Узнадзе Д.М., виникає деяке цілісний, динамічний стан, який визначає подальший перебіг діяльності суб'єкта і виражається в готовності до здійснення певних дій в налаштуванні людини до їх виконання [9; 10].

Нам хотілося б відзначити, що установку так само можна розглядати як своєрідну форму спрямованості особистості, завдяки якій відбувається об'єднання її потреб і ситуації, в якій вони задовольняються. З цього випливає, що характерним для явища установки є нахил суб'єкта орієнтувати свою діяльність у певному напрямку. Установки й психологічна готовність мають багато спільного, але в той же час є відмінними один від одного станами.

Психологічна готовність до діяльності в екстремальних умовах так само тісно пов'язана з адаптаційними можливостями людини. Для початку, дамо визначення, що ж таке адаптація? Адаптація - це пристосування організму, особистості, її систем до характеру окремих впливів чи до змінених умов життя в цілому, і, як наслідок, пов'язана з перебудовою функціонування тих чи інших органів, властивостей, механізмів, з виробленням нових навичок, звичок, якостей, що приводить у відповідність організм, особистість із середовищем [10].

Адаптація виражається не тільки в пристосуванні організму до нових умов, але головним чином у виробленні фіксованих способів поведінки, що дозволяють справлятися з труднощами.

Фактори адаптації можна розділити на дві групи: 1) фактори, пов'язані з особливостями особистості самої людини - загальна і спеціальна підготовленість, характер, темперамент, пізнавальні та інші психічні процеси; 2) фактори, які по відношенню до особистості існують об'єктивно - ознайомлення з характером обстановки та розв'язуваними завданнями, якості і приклад керівників, колективу, виховна робота.

У теорії психічної адаптації розрізняють такі поняття, як стійка адаптація, переадаптація, дезадаптація і реадаптація. Під стійкою адап-

тацією розуміють регуляторні реакції, психічну діяльність, систему відносин, які виникли в процесі розвитку людини в конкретних екологічних і соціальних умовах і не вимагають значної нервово-психічної напруги [1; 2].

На думку Лебедева В.І., тривалий і сильний вплив екстремальних факторів на психофізіологічні і соціально-психологічні механізми тягне за собою вичерпання резервних можливостей організму, які в свою чергу більше не можуть забезпечувати адекватне психічне відображення і регуляторну діяльність організму. Настає психічна дезадаптація, яка супроводжується негативними переживаннями, що зумовлюють нездатність реально оцінювати ситуацію і знаходити раціональний вихід з неї.

У випадку якщо умови існування людини змінюються, він здатний пристосуватися до них. Відбувається психічна переадаптація, яка проявляється у виробленні захисних реакцій у відповідь на вплив екстремальних факторів. Особливості переадаптації полягають у формуванні нових функціональних систем в центральній нервовій системі, що дозволяють адекватно відображати реальну дійсність в надзвичайних умовах, а так само актуалізації звичних потреб та вироблення захисних механізмів на зовнішні впливи. Знову сформовані динамічні системи, що регулюють поведінку людини і його активність, у міру збільшення часу перебування у змінених умовах перетворюються в стійкі стереотипи. Колишні адаптаційні механізми, які виникли у звичайних умовах, забуваються і втрачаються.

Після повернення людини з змінених умов у звичайні, нові динамічні стереотипи руйнуються, і виникає потреба відновити колишні. Цей процес відновлення називається реадаптація.

Другим чинником, який допомагає мобілізувати людині свої кращі якості для виконання поставленого перед нею завдання в задані терміни і з мінімальними витратами психічних і фізичних зусиль є підвищена толерантність до психологічного стресу.

Толерантність - це відсутність або ослаблення реагування на будь-якої несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. Толерантність найчастіше пов'язана з ослабленням впливу несприятливих чинників внаслідок звикання до них. Для цього необхідно, щоб сила впливу була достатньою для формування відповідної пристосувальної реакції, але не надмірною, що приводить до швидкого і серйозного пошкодження організму. При оцінці розвитку звикання треба враховувати можливість підвищеної стійкості організму до одних факторів після впливу інших. За певних навантажень толерантність надає сприятливий вплив на людину [10].

У груповій діяльності, толерантність має велике позитивне значення і визначається терпимістю людей по відношенню один до одного при психологічній підготовці до діяльності, зазначають такі вчені, як Смирнов Б.А. і Долгополова О.В.

На самому початку ми вказували, що Лебедев В.І. до некоррегуємих факторів зовнішніх умов діяльності відносить фактор ризику. Толерантність при певних умовах може знижувати цей фактор ризику. Це проявляється в підвищенні порога емоційного реагування на загрозливу ситуацію, зовні - у витримці, в самовладанні, у здатності переносити несприятливі дії без зниження адаптаційних можливостей.

Підсумувавши все сказане, стає очевидним той факт, що в психологічному плані явище толерантності зводиться до підвищення емоційної чутливості.

Проблема механізмів емоційної стійкості і методів її підвищення ще недостатньо вивчена в психології у зв'язку з тим, що немає єдиного підходу до його розуміння. Згідно Тимченко А.В. можна розглядати чотири можливі підходи.

Для першого з них характерний зведення емоційної стійкості до проявів волі. Обґрунтуванням цього є визнання, що людина може змінювати свій емоційний стан вольовим зусиллям, засобами аутогенного тренування. Прихильником такого підходу є Малерян Є.А., який трактує емоційну стійкість як здатність керувати своїми емоціями в ході діяльності.

У рамках другого підходу емоційна стійкість вважається інтегральною властивістю психіки чи властивістю особистості, завдяки якій людина здатна здійснювати необхідну діяльність у складних умовах. Прихильником цього підходу є Зільберман П.І. Він вважає, що під емоційною стійкістю слід розуміти інтегративну властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності людини, яка забезпечує успішне досягнення цілі діяльності в складній психогенній обстановці.

Третій підхід базується на єдності енергетичних та інформаційних характеристик психічних властивостей. Емоційна стійкість при такому підході можлива на основі резервів нервово-психічної енергії, яка пов'язується з особливостями темпераменту, силою нервової системи по відношенню до збудження і гальмування, а також рухливістю і лабільністю нервової системи. Емоційна стійкість при такому підході розглядається як властивість темпераменту, що дозволяє надійно виконувати цільові завдання діяльності за рахунок раціонального використання резервів нервово-психічної емоційної енергії.

Четвертий підхід в основі своїй містить положення про те, що кожен психічний процес незалежний від інших і має специфічні особливості. Стосовно до емоційного процесу це означає, що вольовий, пізнавальний процес, і тим більше властивості особистості, незважаючи на взаємозв'язку, не обов'язково входять до його складу [7; 8].

На закінчення хотілося б відзначити, що, як правило, досвід вивчення поведінки людей в аварійних ситуаціях показує, що емоційна

стійкість носить риси специфічності реакції і об'єднує в собі природні і набуті захисні механізми. Саме тому емоційна стійкість у контексті практичної діяльності можна розглядати як психологічну характеристику надійності людини, як функцію його інтелекту і психічного образу розв'язуваної задачі.

Завдяки емоційній стійкості як якості особистості в екстремальних умовах забезпечується перехід психіки на новий рівень активності її спонукальних, регуляторних і виконавчих функцій, які дозволяють зберегти, а в деяких випадках навіть збільшити ефективність діяльності [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Нами було проведено аналіз екстремальних факторів діяльності в ризиконебезпечних професіях, на підставі цих факторів, було виділено наступне: що мобілізувати свої найкращі якості, виконати поставлені завдання в задані терміни і з мінімальними витратами психічних і фізичних зусиль можуть лише ті люди, які характеризуються високим рівнем психологічної готовності до дій в екстремальних умовах і підвищеної толерантністю до психологічного стресу. Саме ці особистісні характеристики є, в кінцевому підсумку, критеріями оцінки діяльності людини в надзвичайній ситуації.

Проблема психологічного забезпечення працівників екстремальних видів діяльності має велику актуальність, але на теперішній час достатньо не вивчена. Умови та характер діяльності пред'являє виняткові вимоги до психофізіологічних та соціально-психологічних якостей особистості працівника. Незважаючи на те, що існує багато думок про проблему професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах, всі вони зводяться до одного: всі ці структурні елементи професійної готовності необхідно формувати у персоналу і підтримувати на необхідному рівні.

Ускладнюють появу готовності пасивне ставлення до роботи, безтурботність, байдужість, відсутність плану дій та наміри максимально використовувати свій досвід. Недостатня готовність призводить до неадекватних реакцій, помилок, невідповідності функціонування психічних процесів тим вимогам, які пред'являються ситуацією.

В перспективі дослідження даної проблеми має бути розробка шляхів подолання негативних наслідків впливу екстремальних факторів на спеціалістів ризиконебезпечних професій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В. А. Информационный стресс / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2000. – 352 с.
2. Душков Б. А. Психология труда, профессиональной, информационной и организационной деятельности / Б. А. Душков, А. В. Королев, Б. А. Смирнов. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 848 с.

3. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 464 с.
4. Лебедев В. И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах / В. И. Лебедев – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001.- 431 с.
5. Ложкин Г. В. Практическая психология в системах «человек-техника» / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2003 – 296 с.
6. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е. В. Долгополова. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 292 с.
7. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции / А. В Тимченко. – Х. : Изд-во ХВУ, 1997. – 168 с.
8. Тимченко А. В. Психология в экстремальных условиях. Боевая психическая травма и методы ее коррекции / А. В Тимченко – Х. : ХВУ, 1995. – 112 с.
9. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе – М. : Наука, 1966. – 451 с.
10. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 512 с.

УДК 159.95

Сергієнко Н.П., к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ;

Уварова Т.Ю., магістрант кафедри загальної психології НУЦЗУ

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ДИСПЕТЧЕРСЬКОЇ СЛУЖБИ 112

У статті розглядаються особливості комунікативної компетентності особистості у процесі спілкування. Визначено професійну комунікативну компетентність працівників диспетчерської служби 112.

Ключові слова: комунікативна компетентність, спілкування, соціально-психологічний тренінг, комунікативна ситуація, взаємодія.

В статье рассматриваются особенности коммуникативной компетентности личности в процессе общения. Обозначена профессиональная коммуникативная компетентность работников диспетчерской службы 112.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, общение, социально-психологический тренинг, коммуникативная ситуация, взаимодействие.

Постановка проблеми. Людське суспільство немислиме поза спілкуванням. Спілкування виступає необхідною умовою буття людей, без якого неможливе повноцінне формування не тільки окремих психіч-